

Німецький світ за романом-панорамою Марії Матіос «Букова земля»

«Культура – це шлях душі до самої себе»

Г. Зіммель

**Світлана Жила, завідувач кафедри
української мови і літератури
Національного університету «Чернігівський
колегіум» імені Т.Г. Шевченка,
доктор педагогічних наук, професор**

У статті досліджується німецький світ роману-панорами Марії Матіос «Букова земля», розкривається картина співжиття різних етнічних груп Буковини протягом майже двох століть. Наголошено на цінностях культурного різноманіття й внеску німецької етнічної групи в розвій краю.

Ключові слова: німецький світ, німецькі колоністи, німецьке житло, німецький національний костюм, звичаї, мова, віра, українська національна вдача.

The German world of the novel-panorama by Maria Matios «Bukova zemlia»

Svitlana Zhyla,
Doctor of Education, Professor
Chernihiv

The article deals with the German world of the novel-panorama by Maria Matios «Bukova zemlia», a picture of coexistence of different ethnic groups of Bukovina for almost two centuries are revealed. The values of cultural diversity and the contribution of the German ethnic group to the development of the region are emphasized.

Key words: German world, German colonists, German houses, German national costume, customs, language, faith, Ukrainian national character.

Як відомо, німецькі колоністи на землях України з'явилися у XVIII столітті і були це переважно селяни, дрібні ремісники і люди, переслідувані за віру.

Марія Матіос у романі «Букова земля» майстерно описує історію поселення на Буковині німецьких етнічних груп. На прикладі маленької німецької родини Ельзи Вагнер (1751 р.) та її двадцятирічного сина Герберта авторка показує процес (важкий, болісний) прощання з рідною землею і рідною могилкою (чоловіка й батька) й переселення з «пісної» Баварії у «благословенні природою і Богом далекі краї» [1, с.50].

«Фантомні принади далекої, не олюдної землі з прекрасною назвою Буковина, що все частіше вигулькували у снах, додавали сил не тільки бідній сорокарічній удові Ельзі Вагнер із баварського Катарінендорфа. В якийсь момент 1781 року після оприлюдненого патенту про переселення, чи не вся Швабія, Франконія, Баварія, Саксонія із Богемією вкупі заметушилася із суто німецькою пунктуальністю, зачувши про небачені для тутешнього життя вигоди на дальніх околицях великої дунайської імперії» [1, с.51].

Письменниця ретельно випишує причини переселення німців до далекої Буковини:

- нестатки і тіснява на рідній землі;
- прагнення перемін;
- принади свободи, зокрема і релігійної;
- п'ятдесят років звільнення від рекрутчини;
- десять – від податків;
- грошова і матеріальна допомога;
- гарантовані конвенції із землевласниками замість важкої панщини;
- неіснування в краю переселення спадкового права старшого сина, за яким усе майно після смерті батька належало первістку;

- безкоштовне отримання землі.

А далі: «Хмари переселенців ринули на Буковину, як бджоли» [1, с.84]. Мисткиня малює картини еміграційних потоків з Європи до обітованої землі, геополітичне становище Округу, географічні особливості його території (відкритість кордонів), численні військові та політичні експансії щодо нього Османської імперії, Польщі, Австрії, Росії, Румунії, Німеччини.

Важке й далеке переміщення німців у часі й просторі Марія Матіос показує динамічно, кінематографічно: «...потягнулися із просторів баварських і швабських, богемських і саксонських валки підвод і гарб, навантажені худим – найнеобхіднішим – крамом. За підводами і гарбами повільно, але упевнено почимчикували мюллери і шмідти, шнайдери і вебери, цімерманни і шефери – усі оті вмілі і не дуже мельники і ковалі, кравці і ткачі, теслярі і вівчарі. Чи не кожен з них, вдатний і не дуже, ще тут, у дорозі, подумки залюбки приміряв на себе сюртук бауера-леманна, іншими словами – селянина – землевласника, господаря, суддею над яким – тільки Всевишній і небо» [1, с.51-52].

Розділ «Ельза Вагнер (1751 р.): Німеччина. Баварія. Катаріендорф. 1789 р.», присвячений міграції німців до Буковини, завершується картиною-візією утвердження роду Вагнерів спочатку у чужій, а потім рідній землі: «Чи могла подумати... Ельза Вагнер, що небачена, але гаряче намріяна земля під красивою назвою Буковина, яка вже, кажуть передні мандрівники, видніється на горизонті, через багато-багато років стане пантеоном цілого сонму Вагнерів, а Ельзин правнук у сьомому коліні ще повернеться у любий їй Катаріендорф – край, звідки ось уже який час трясє Ельзу з Гербертом родинна гарба – і ніхто не махає прощально їм услід, крім почорнілих баварських ялин та кедрів...» [1, с.57].

Німецькі іммігранти відігравали свою специфічну роль у житті українського суспільства, динаміці соціальних процесів, формуванні етнодемографічної структури української нації.

Онук Герберта Вагнера Вільгельм Вагнер розповідає Александрові Василькові як тяжко укорінювалися німецькі колоністи на Буковині, хоча й було паперове сприяння держави: «Цісарська воля була ясна і зрозуміла – саме за рахунок колоністів слід збільшити кількість населення, а місцевим жителям слід навчитися у них нових методів ведення землеробства, адже місцеві молдовани і гуцули трималися одного ремесла – скотарства» [1, с.84].

Поселившись на Буковині, німці почали окультурювати цей край, за словами Марії Матіос, передусім через «справжні методи землеробства і садівництва».

Вільгельм Вагнер, староста швабського Августендорфа (колонії німців Букової землі) орендує землю у барона Александра Василька, щоб заснувати нове поселення й закласти там фруктові сади із груш і горіхів для промислового вирощування.

Під час розмови з бароном Вільгельм Вагнер запевняє Александра, що німецька громада, керована ним, має «твердий намір власними силами організувати своє життя з нуля..., а працювати шваби уміють» [1, с.87].

І таки справді німці вміли працювати: «Колонія Александердорф... росла на околицях русинської Черешеньки, нібито на дріжджах. Шваби швидкими темпами висушували болотисту місцину між Багною і Черешенькою, зводили постійне житло, здебільше використовували під час будівництва камінь, на суглинках розробляли і садили городи... Газдували. І газдували так, що місцеві – черешенські люди розкололися в оцінці: одні плескали в долоні від похвальби, другі, здебільше лінивці і заздрісники, закушували губи і плювалися від звичаїв і звичок сусідів-швабів. Однак до протистояння не доходило» [1, с.99].

Нове німецьке поселення Катерінендорф приємно вражає барона Александра Василька своїм плануванням, густотою будинків і розкішними квітниками, розташуванням житла і приміщень для ремесел, чистотою і порядком: «У німців дерев'яні або кам'яні будинки покриті дранкою, з високими кімнатами, з дерев'яною підлогою всі, як один, мали охайний

вигляд, на кухні замість печей – обов'язково плити, на столі щодня м'ясо. Подвір'я засаджені квітами. Хліви і стайні – на певній відстані від житла» [1, с.131].

Для зіставлення житла німецьких колоністів і місцевих жителів Марія Матіос пропонує читачам опис придорожніх халуп без димарів: «Скрізь одне і теж: закурені начорно хороми (сіни), кімната із глиняною підлогою, лавиці із просвердленим для кужівки отвором, стіл, мисник, жердка з лахміттям, підв'язана до стелі колиска, ікона у рушнику, коцюба, цебер, діжка. І запічок, із якого зирить громада дітей на черевату маму і неголеного тата...» [1, с.134].

Хата належить до фундаментальних царин традиційної культури будь-якого етносу. Марія Матіос житло німців і корінного населення розглядає з різних поглядів: будівельного матеріалу (камінь, дерево), конструкції, системи опалення (плити і курна піч без димаря), організації інтер'єру.

І, звичайно ж, ці зіставлення не на користь місцевих. У 1872 році відведення диму в житлах незаможного корінного населення було примітивним: під час опалення він виходив з устя в кімнату, а звідти крізь прочинені двері у хороми (сіни) і назовні. Піч не обладнувалася димозбірником. До слова, в карпатських житлах майже до початку ХХ століття стояла ця архаїчна форма курної печі, яка називалася курилкою або піччю по-чорному. Письменниця цю курилку показує ще раз через сприйняття Рудольфа Вагнера (народженого 1911 року): «Іноді разом із хлопцями з Черешеньки Рудольф забігав напитися води у їхні курні хати, дим із яких іде через отвори у дранці, і завжди швиденько вибігав звідти: руські люди жили в одній кімнаті, а в другій тримали кіз» [1, с. 454].

Не забуває авторка роману й про дороги, роблені німецькими колоністами. Звичайно ж вони узгоджувалися з розвитком продуктивних сил й чудовими умовами життя населення: «В Катерінендорфі дорога така чиста, що можна дивитися, як у дзеркало, і ходити в кімнатних капцях. Хати

мальовані з вулиці. А щосуботи всі мешканці дорфа виходять прибирати дорогу» [1, с. 454].

Александр Василько болісно роздумує про місцевих жителів краю, які живуть у таких жахливих злиднях, мимовільно зіставляючи своїх людей з німецькими колоністами: «ніколи не зрозуміє таких нібито однакових в усьому – руки, ноги, голова – людей, але таких далеких одне від одного не тільки звичаєм, мовою і вірою...» [1, с. 134].

Барон відчуває заздрощі до німецької громади Катарінендорфа, в якій усі діти обов'язково відвідують школу і кірху, хати колоністів пахнуть м'ясом і корицею, усе сяє чистотою і порядком, «які дуже контрастували з традиційними мешканнями місцевих жителів під курними дахами» [1, с. 131].

Система традиційної матеріальної і духовної орієнтації німців вражає. Вони навчилися бути в гармонії з законами природи і чужим навколишнім світом. Він віддячував колоністам своєю силою. Німецька громада на орендованій землі знайшла і розкопала соляні криниці й озера, налагодила добування солі. Солеварня й поташ приносили не тільки німецькій колонії, але й баронові Васильку великі прибутки. Громада Катарінендорфа побудувала велику кузню, розпочала будувати водяний млин, налагодила виплітання кошиків для винних і пивних фляг, болота засадила вербами, а землі садами – горіховими й грушевими, з боліт і хашів зробила квітучий сад.

Значну роль у матеріальній культурі німці приділяли національному костюму.

Марія Матіос кілька разів описує чоловічі й жіночі костюми німецьких колоністів. Для прикладу наведемо опис жіночого вбрання, який засвідчує естетичні смаки і вподобання німкеней: «...гурт газдиньок у своїх сукнях-дірндлях: пишних спідницях з білими фартухами та в зашнурованих корсетах поверх мережаних блузок... поспішають на торг... колишучи на головах під білосніжними намітками високі глиняні глечики та дерев'яні гарці з гусянкою та сметаною» [1, с. 388].

Цей національний жіночий одяг молодих швабок виконує низку функцій: захисну, апотропеїчну (оберегову), естетичну, етнодиференціовальну.

Авторка детально й цікаво говорить про статево-розпізнавальне призначення компонента одягу:

«Чоловічі очі смачно пасуть у натовпі не так їхні лиця, як банти на фартухах: жіночий бант на швабському фартухові каже більше, ніж може сказати навіть кокетлива жінка. У цих – із глечиками і гарцями – банти зав'язані справа і лиш у одній посередині ззаду. Так і є: одна вдовиця, інші мають чоловіків. Чужим тут нема що робити. Хіба який повдовілий шваб має шанс. А решта – ні та й гата: шваби побираються тільки зі своїми. Ну, хіба б яка любов, як срачка, на кого напала, тоді вже можна. Нічого не зробиш: такий звичай. Тут усі то знають: кожен край має свій звичай» [1, с. 388].

Марія Матіос у романі-панорамі наголошує на бажанні німецьких етнічних груп зберегти свою ідентичність, свої етнокультурні особливості. Німецькі общини були закритого типу. Буковина – строкатий регіон. Німці боялися асимілятивних процесів, вони «не змішувалися з місцевими людьми... через суворе дотримання звичаїв, мови і віри. Ці три речі скрізь і всюди для них були непорушні» [1, с. 128].

Понад півтора століття німецькі колоністи тримали у чужій землі свої звичаї, мову і віру як найбільші скарби й викликали захоплення інших народів, які населяли Букову землю. Етнокультурні особливості німецьких колоній не втрачалися ні в першому, ні в сьомому поколіннях.

Проте письменниця думає, що німецький національний характер все ж таки змінювався під впливом інших народів: «Маловластива місцевим швабам говірливість і відкритість гостя [Вільгельма Вагнера – С.Ж.] викликали в Александра певну симпатію до нього. Очевидно, побут між говірливими гуцулами і буковинцями також вплинув на характер і темперамент візитера» [1, с. 83].

На нашу думку, акультурація (явище часткової асиміляції) німців, які проживали в Буковій землі і Галичині відбувалася. Вони володіли українською мовою (Рудольф Вагнер, Герман Вагнер) : « І хоча Рудольф німець, але він уміє говорити так, як говорять в Дулібах (Галичина – С.Ж.) і Черешенці (Буковина – С.Ж.) – «самі наші люди» [1, с. 453]. Пізніше про Рудольфа Вагнера повідомляється, що він говорив бездоганно українською мовою.

Закохувалися в буковинок і гуцулок. Скажімо, Герман Вагнер, який очолював нотаріальну контору у Вижниці, закохався в гуцулку Федору Вівчар із хутора Сірук. І хоча заміжня жінка не відповідає взаємністю на Германові почуття, він хоче врятувати Федору з дитиною від радянської влади, вивізни їх до Німеччини. Німець Йоган полюбив українку Одарку: «Но! Йоган кожний вечір так жалісно грає на сходах своєї хати на трубі, як на якому похоронку, передає тобі привіт, Одарко, а ти хоч би зжалилися над ним, чортице. Прощається, видко. Але й гине за тобов, дівко!» [1, с. 464].

Рудольф Вагнер роздумує як змінилися філософія, психологія, наскрізні риси німців за час перебування на Буковині: «ментальність місцевого населення, зокрема етнічних німців, які за роки співжиття з автохтонами набули багатьох рис, притаманних, як йому здавалося, лише мешканцям цього краю. Вагнер міг сміливо сказати, що коли б його воля, він запровадив би і нову національність – буковинці, ментальність яких суттєво відрізнялась від ментальності галичан і акумулювала в собі чимало відмінних рис багатьох народів, що населяли Буковину в часи Австро-Угорщини [1, с. 451].

А представник радянської переселенської комісії капітан Москаленко бачить в особі Рудольфа Вагнера буковинця, хитрого лиса: «Вони тут у Чернівцях усі такі – хитрі. Незалежно від того, якої національності. А цей Вагнер... Навіть, якщо він буде жити на Північному полюсі, він залишатиметься завжди чернівчанином. Москаленко так думає, що це – діагноз для тих, хто тут народився» [1, с. 479].

За сторінками роману Марії Матіос «Букова земля» відчувається, що німці люблять і поважають українців (ця симпатія двобічна), вболівають за їхню долю.

Коли Буковина перебувала в складі Австрійської імперії як автономна провінція, а українці мали сильне політичне представництво у Відні, широке місцеве самоуправління, народові жилося легше, Австрійська імперія була толерантною до всіх народів, які її населяли. Румунія анексувала Буковину й почала нестерпно гнобити українців, а сам край перетворила в одну з румунських провінцій.

Рудольфів дядько Густав Вагнер (як і всі німці) непокоїться за життя українців, які стали чужими у Румунській державі: «І як ти думаєш, що відчують тепер українці, коли читають про себе, що вони паразити на цій землі?! А хто тоді ми? Румуни нас також паразитами вважають? Ми також зайди? Це я паразит, що з оцих боліт і хащів зробив квітучий сад? Може, і нам хочуть сказати іти за вітром звідси, бо це румунська земля?!»[1, с. 452].

Мимовільно навіюється питання: «Чому українці мирно, толерантно жили поряд з німцями?». На нього уже відповів етнопсихолог, соціолог, педагог і публіцист Никифор Григорійв своїм дослідженням «Українська національна вдача»: «Політичними ідеалами українського народу безперечно є свобода як особи, так і всіх суспільних гуртувань: родин, церков, товариств, громад, класів, націй і т.п.; рівноправність і демократія. Все це виплекано великими просторами розселення... та багатством природніх скарбів. На всіх вистачить; не заступайте нікому світу; всі люди рівноварті – це основи українського світогляду, виплекані природнім та суспільним оточенням» [2, с. 446].

Німці наділені розумом, творчою життєвою енергією, схильні до системного мислення, мобілізували усі свої продуктивні сили не тільки для розвою своїх громад, але й Буковини. За межами своєї рідної питомої землі, ностальгуючи за рідним корінням, одухотвореним багатьма поколіннями предків, вони в чужому краї будували німецький світ, зберігали етнічну

самосвідомість. Але коли історична ситуація змінилася на гірше: у Європі йшов «великий поділ земель між державами»[1, с. 458], відчувалося дихання великої війни і ще більшої крові, Райх потурбувався про перетікання на Захід (додому) вихідців із колишніх німецьких земель.

Начальником штабу переселенської комісії було призначено колишнього буковинця, новоспеченого громадянина Німеччини, унтерштурмфюрера СС Рудольфа Вагнера. Комісія мала працювати з 15 вересня по 15 листопада 1940 року. Делегація німецької сторони без технічних працівників налічувала 690 службовців і мала за два місяці переселити кілька десятків тисяч людей.

Марія Матіос щиро вболіває за долю репатріантів, малюючи сцени прощання з рідними домівками, цвинтарями, де залишалися могили родичів: «Ця майже апокаліптична картина ніякого не переселення, а великого вигнання німців з Буковини викликала тваринний жах у кожного, хто міг осягнути глибину нелюдської трагедії, що розігралася в самісінькому центрі Європи в час, коли збивалися всі годинники людської природи, розрахованої не на вічність – лише на кілька десятиріч життя» [1, с. 496].

Дві тоталітарні держави – Німеччина і СРСР, два тоталітарні режими внаслідок свого зближення в 1939-1940 роках затіяли цю масову нелюдську трагедію. І радянський тоталітарний режим у цьому дійстві був ще ганебнішим, аніж німецький.

Марія Матіос у розділі «Рудольф Вагнер (18.07.1911-27.04.2004 рр.)» подає як негативні, так і позитивні риси головного персонажа. Це він разом з іншими, розробив концепцію расової чистоти нації за рахунок перетасування етнічних німців з різних частин Європи, це він працював над зміцненням німецької армії, це він вербував німців для відправлення до Райху як додаткову робочу силу, це він відмовив пані Броднер на в'їзді до Німеччини: «Фрау Броднер, Райх дбає про чистоту крові своїх громадян. Ви, на жаль, не належите до вищої раси, ваш батько був семітом...»

Рудольф Вагнер не може дати пані Броднер можливість виїхати до Німеччини, а відправляє в Райх трьох її синів і чоловіка. Холоднокровно,

чемно («Мені дуже жаль, але на цей раз я не можу вам допомогти») розриває родину.

Директор департаменту імперської служби безпеки, куратор операції переселення характеризує Рудольфа Вагнера: «Ти хоч і справжній арієць, але ти також і справжній буковинець» [1, с. 457]. І оцінює його сутність точно.

Як справжній буковинець Рудольф Вагнер багато доброго робить для жителів краю, часто вириваючи їх з більшовицьких рук. Він допомагає багатьом українцям: православним священникам, діячам місцевого українського націоналістичного руху.

Мотиви його сприяння прості й зрозумілі: «... максимальне сприяння буковинцям і порятунок якомога більшої кількості людей, що вже зазнали утисків чи переслідувань від більшовиків» [1, с.491].

Допомагає українцям і дипломат, багатолітній консул Німеччини в Румунії Фріц Шелльгорн (24.09.1888-4.05.1982 рр.) Рудольф Вагнер знає про це й роздумує: «За багато років перебування на Буковині консул також міг обрости знайомствами, тим паче, що й дружина у нього буковинська німкеня. А у дружини свої знайомі... Вагнер розуміє. Серед охочих не німецької національності покинути край здебільшого – українська та румунська інтелігенція, науковці, художники, актори, колишні фронтовики, але й багато членів «Залізної гвардії» та штурмовики. Німеччині розумні люди ніколи не будуть зайвими. Через те він не перешкоджає Шелльгорнові робити деякі маленькі «вольності», хіба що всевидюще НКВД уже надто тисне на Вагнера, вимагаючи видати їм певних осіб. Доводиться вдаватися до хитрощів» [1, с. 491-492].

Висновки

У романі-панорамі завдовжки у 225 років «Букова земля» Марія Матіос змальовує цінності культурного різноманіття Буковини, яку населяли крім корінних жителів (гуцулів, буковинців) німці, поляки, австрійці, румуни, молдовани, євреї. Розмаїта багатонаціональна мозаїка Букової землі зумовила своєрідні процеси міжнаціональних, міжетнічних взаємин.

Метафорично кажучи: Буковина – це котел, в якому варилися різні етноси, культури, релігії й утворився специфічний етнокультурний простір з національною тактовністю й толерантністю.

Культурні цінності окремих етнічних груп відрізнялися поміж собою. Українська національна культура Буковини збагачувалася духовними надбаннями різних народів, які населяли край, зосібна й німецького.

Авторка активно досліджує долю німецьких колоністів протягом майже двох століть (українці і німці жили безконфліктно) і вперше в українській літературі описала механізм рееміграції – повернення в Німеччину буковинських німців, як осіб з трудової міграції, так і інтелектуальної еліти для посилення інтелектуального потенціалу нації.

Письменниця змалювала переселення колоністів як нелюдську трагедію. Вона подивилася на прощання німців з Буковиною свіжим поглядом митця з іншої часової дистанції, з іншого досвіду, з іншого світу й подала апокаліптичну картину людської та всесвітньої катастрофи.

Трагічний дисонанс, який тривав два осінні місяці 1940-го року у німецьких колоніях краю, екзистенційно-філософська концепція неможливості змінити «великого вигнання німців з Буковини», страждання через драматизм буття породжують всеохоплювальний страх у пеклі на тій частині суші, що називалася *dolce Bukovina*.

У нашій статті ми намагалися збагнути німецький світ за твором великої майстрині, осяяної чарівною магією таланту, розкрити роль цього іноетнічного вкраплення в розвиток Буковинської землі. В цивілізаційних стосунках місцевих колоністів вирізняємо світлоносність, продуктивну життєву силу, життєтворчу енергію німців для розвою краю, а у культурному

просторі їхню взаємодопомогу. Цивілізаційний внесок сімох поколінь німців до Буковини читачам роману-панорами «Букова земля» треба осмислити й поцінувати.

Використана література

1. Матіос Марія. Букова земля. Роман-панорама завдовжки у 225 років. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2020, вид. 4-те. – 928с.

2. Григоріїв Никифор. Українська національна вдача // Крисаченко В.С. Українознавство: Хрестоматія – посібник: У 2 кн. Кн. 2. – К.: Либідь, 1997. – С.446-449.